

SCHEEPSTYPOLOGIEËN DEEL 8

Verklarende woordenlijst, algemene scheepskenmerken, welke naam – welk scheepstype, een waterval van scheepsbenamingen.

In deze aflevering van de artikelen-serie „Typologieën” vertellen Erick Takes en Floris Hin iets over scheepsbenamingen en proberen ze enigszins duidelijk te maken hoe moeilijk het is om uit de enorme „Babylonische” naamsverwarring te komen.

Algemene scheepskenmerken

De Nederlandse zeilende binnenvaart telt een verscheidenheid aan scheepstypen die in een aantal families kunnen worden onderverdeeld. Van de schepen die voor de vrachtaart bestemd waren zijn de belangrijkste families de tjalken, de westlanders, de aken, de klippers en de steilstevens; en zelfs binnen zo'n familie bestaan er nog grote verschillen.

Vaargebied en gebruiksdoel waren veelal bepalend voor de afmetingen van het schip en voor de grootte en vorm van de tuigage. Het ging er om – binnen beperkte afmetingen begrensd o.a. door de maten van bruggen en sluizen – zoveel mogelijk laadvermogen te krijgen.

De wens van de schipper/eigenaar speelde bij de bouw ook een grote rol. De een wilde veel laadvermogen, de ander wilde een snel schip, de derde wilde via bepaalde in breedte en diepte beperkende waterwegen kunnen varen. De schepen werden gebruikt voor het vervoer van alle soorten lading zoals: turf, terpaarde, mest, aardappelen, bieten, stenen, zand, grind, vlas, graan. Soms werd deze lading in opdracht van een verlader vervoerd, soms ook berustte de vaart op eigen handel (bijvoorbeeld turf, aardappelen, mest, zand en grind). Meestal woonde het schippersgezin aan boord. Hun woning, in de roef of in de ruimte onder het al dan niet

verhoogde dek, bevond zich in het achterschip.

De uiteenlopende eisen die aan de schepen gesteld werden en de grote invloed van de schippers/eigenaren op de bouw, de tuigage en de uitrusting van het schip hebben ertoe geleid dat zelfs binnen één scheepstype belangrijke onderlinge verschillen zijn opgetreden. Dit betekent dat „Het Originele Schip” van een bepaald type niet bestaat. Wel is in zijn algemeenheid aan te geven welke vormen, constructies en materialen in de tijd van de zeilende vrachtaart gebruikelijk waren. De ontwikkeling van de techniek leidde toen al tot aanpassingen van sommige onderdelen van het schip. Een voorbeeld hiervan is de vervanging van touw door staaldraad, van takels door lieren; de verandering van ijzer naar staalplaat in de scheepsbouw en de langzaam maar zekere motorisering, eerst een opduwer en via een lamme arm naar de ingebouwde motor.

Welke naam, welk scheepstype

Om een indruk te krijgen hoe moeilijk het is om uit de verscheidenheid van scheepsbenamingen het type schip te lezen, hebben we een lijst met namen samengesteld. Deze namen hebben we letterlijk opgegeven gekregen van hedendaagse zeilschippers en laten goed de volledige willekeur van typeaanduiding zien. Om toch enigszins een inzicht te krijgen onder welke groep/familie een type schip valt zijn er achter de benamingen twee letterkombinaties opgenomen.

De eerste: a.k.: aak A;
b.o.: botter V;
e.w.: ewer D;
h.a.: hasseleraak A;
h.g.: hagnaar A;
k.a.: klipperaak K;

k.l.: klipper K;
k.r.: kraak MZS;
l.g.: logger V;
m.s.: motorschip MZS;
p.r.: praam P;
s.a.: stevenaak K;
s.j.: staverse jol V;
s.n.: schoener D;
s.s.: steilsteven MZS;
s.w.: schouw V;
t.j.: tjalk T;
v.a.: vissersvaartuig V;
l.a.: lemmeraak V;
w.a.: wieringeraak V;
w.l.: westlander

D hebben we ontwikkeld als hulpcode-
ring bij het verwerken van de lijsten.

De tweede: A: aakachtigen;

D: diversen;

K: klipperachtigen;

MZS: motorzeilschepen;

P: praamachtigen;

T: tjalkachtigen;

V: vissersvaartuigen

hebben we ontwikkeld als hulpcode-
ring bij het verwerken van die typebenamingen. En om een niet te onverwerkbaar indeling te krijgen, hebben we bovenstaande indeling verder vernauwd naar een meer overzichtelijker/bewerkbaarder codering. Het blijft echter moeilijk schepen vanuit de eerste lijst onder te brengen in de tweede lijst. Ook zal het soms lijken dat er ogenschijnlijk schepen in de verkeerde categorie terechtgekomen zijn. Dit euvel zal altijd blijven bestaan zolang er schepen gebouwd zijn die wat concept betreft op twee gedachten/scheepstypen hinken: zoals bijvoorbeeld de praamaak . . . is dit nu een praam of is dit een aak?

Om in de toekomst misschien een beetje uit deze problemen te komen, hopen we dat veel opponenten in deze hun eigen bevindingen over deze materie naar ons op willen sturen.

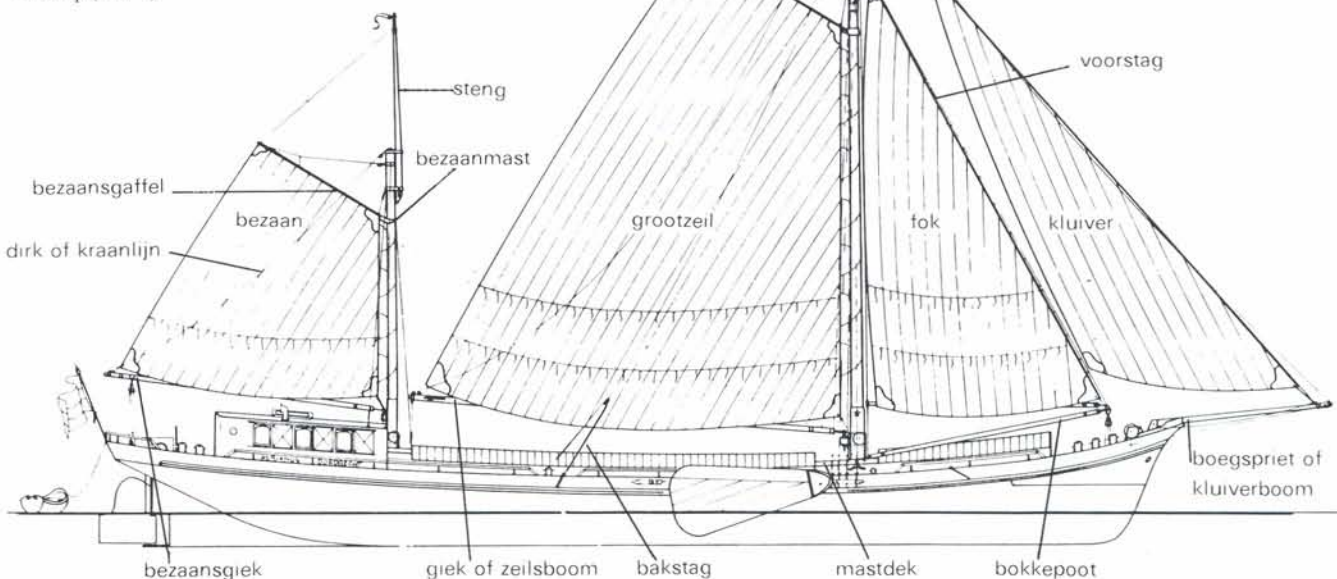
Bewust ook hebben we de categorie

Verklarende woordenlijst

Bakstag: stag, dat de mast schuin naar achteren steunt en zijn aangrijpingspunt achter het zwaard op het boord heeft. (afb. 2).

Beretand: houten klamp naast de voorsteven (afb. 1).

Berghout: veelal uitstekende stootrand rondom het schip (afb. 1).

Afbeelding 1

Beugel: baggernet aan een ijzeren band (beugel), gebruikt voor het baggeren van zand en grind.

Bezaan: achterzeil bij tweemastuigage (afb. 2).

Bint: dwarsscheepse – meestal ijzeren – balk, waarop de scheerbalk rust (afb. 3).

Boeisel: huid van het schip boven het berghout (afb. 1).

Boegspriet: in het zuiden, midden en westen heet het voor het schip uitstekend rondhout de boegspriet; deze kan zowel vast zijn als recht overeind te zetten – te toppen – zijn.

In Groningen hadden de koftjalken een vaste boegspriet en de zeejalken veelal een op te halen kluifhout. Zie ook bij kluiverboom.

Bokkepoten: rondhouten die als juk dienen bij het strijken en zetten van de mast (afb. 2 en Sp.d.Z. 1986-1 blz. 10/11 afb. 6, 7, 8).

Botteloef: vaste ijzeren uithouder ter bevestiging van het stag (Sp.d.Z. 1986-7 blz. 37 afb. 34, 35).

Breefok: dwarsscheeps zeil aan een ra en opgehangen vóór de (voor)mast; bijvoorbeeld op koftjalken gebruikelijk.

Buikdenning: houten vloer van het ruim (afb. 3).

Den (denneboom): opstaande rand rond het ruim, waarop de luiken rusten (afb. 1 en 2).

Dirk: touw of staaldraad/loper of takel waarmee het uiteinde van de giek kan worden opgehesen (afb. 2 en Sp.d.Z. 1986-5 blz. 35 afb. 12).

De term dirk komt vooral uit de zuiderlijke en westerlijke provincies. In het noorden gebruikte men veelal de term „kraanlijn“.

(dirk misschien afkomstig uit het Engelse „derrick“ = „laadboom, kraan“). Zou hier ingeburgerd kunnen zijn via de scheepswerven (voor o.a. zeeschepen) rondom de riviermondingen).

Dwarsscheeps: haaks/dwars op de lengte-as van het schip.

Fok: het eerste driehoekige zeil vóór de (voorste) mast langs het stag of fokkestag opgehesen (afb. 2).

Gaffel: rondhout dat aan de bovenkant van het zeil bevestigd is om dit uit te houden (afb. 2).

Gangboord: langsscheeps dek naast het ruim en de roef (afb. 3).

Gebint: zie bint.

Geveegd: weggesneden of gestroomlijnde vorm onder water bij voor- en achterschip; in tegenstelling tot een stompe kop (voorschip) en plomp gat (achterschip).

Giek of zeilboom: rondhout onder het zeil om dit uit te houden. Vroeger diende deze giek mede als laad- en losboom (afb. 2).

Grootzeil: bij éénmaster: zeil achter de mast. Bij tweemaster: zeil achter de grootste (langste mast).

Halshoek: de hoek tussen voor- en onderkant van het zeil; zowel bij drie- als vierhoekige zeilen.

Helmhout: balk, waarmee het roer gedraaid wordt (afb. 1).

Heve: op het moment dat de kielplaat, zowel in voor- als achterschip, omhoog buigt noemt men

deze buiging de heve. (Sp.d.Z. 1986-2 blz. 13 afb. 9.)

Holte: afstand tussen het vlak en het dek (afb. 3).

Hommer: verdikking van de mast als overgang tussen het hijsgedeelte en de top. Op de hommer rusten de hoofdwanten (afb. 2 en Sp.d.Z. 1986-6 blz. 35 afb. 26).

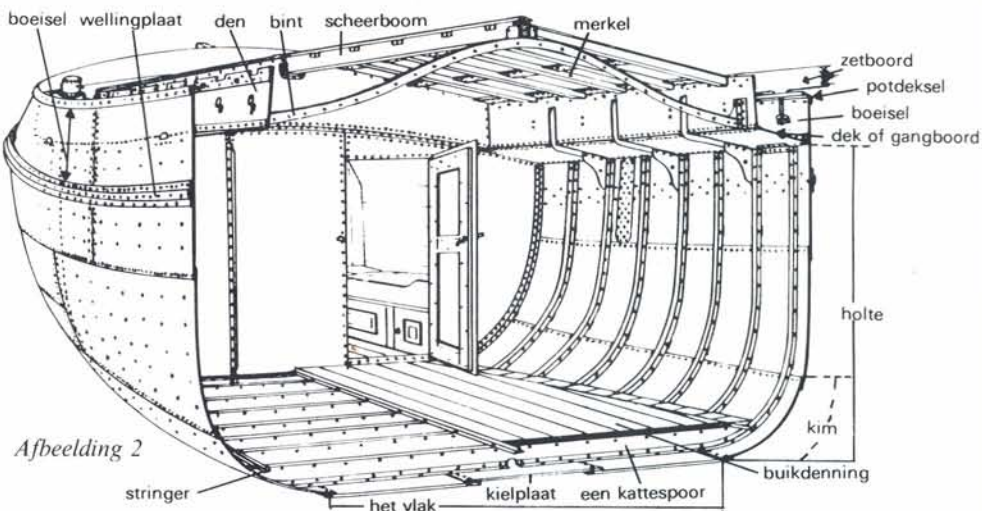
Hoofdwanten: de onderste (belangrijkste) tuidraden om de mast naar opzij tegen omvallen te steunen.

Kattespoor: complete bodemspant; bij o.a. ijzeren schepen (afb. 3).

Kielplaat: middelste bodemplaat (afb. 3).

Kim: overgang van zijkant naar bodem (afb. 3).

Kluifhout: zie kluiverboom/boegspriet.

Afbeelding 2

Kluiser: tweede (of ook wel derde) voorzeil vóór de mast en vóór de fok (afb. 2).

Kluiserboom: tegenwoordig wordt er bij een vast rondhout meestal gesproken van een boegspriet en bij een rondhout dat getopt (overeind gezet) kan worden van een kluiserboom. Zie ook boegspriet (afb. 2).

Kokerluik: lang luik in het voordek waardoorheen de mastvoet kan draaien (Sp.d.Z. 1986-7 blz. 37 afb. 37, 38).

Kolsom: langsscheepse versterking over de katesporen.

Kraanlijn: zie dirk.

Kruiphoogte: hoogte van het hoogste vaste punt bij gestreken mast van het lege schip, boven de waterlijn. De laagste hoogte waar een leeg schip nog onder door kan (kruipen).

Lamme arm: op het voordek staat de motor opgesteld en via een kruiskoppeling en een lange as wordt de schroef aangedreven. Door de as op te halen of weer neer te laten kan de schroef op dek gelegd worden of in het water gehangen om zo het schip voort te duwen.

Langsscheeps: de lengte-as, of een lijn evenwijdig hieraan, van een schip.

Loefbijter: vrijwel helemaal onder de waterlijn vooruitstekend deel van de voorsteven (afb. 1.).

Mastkoker: verticale balken of platen – meestal door het dek doorlopend tot op het mastspoor/vlak – en waartussen de mast, draaibaar op de mastbout, bevestigd is. (Sp.d.Z. 1986-7 blz. 37 afb. 37, 38.).

Mastspoor: extra versterking – in vooral langsscheepse richting – van de mastkoker op de katesporen/ het vlak.

Merkel: dwarsscheepse steun, lopend van de scheerbalk tot op de den, waarop de luiken rusten. De zijkanten van de luiken liggen op deze steun die tevens dienst doet als afwateringsgoot. Per naad, tussen twee luiken, is er één merkel. Bij het openleggen van het ruim worden deze merfels ook, net zo als de luiken, opzij gelegd. (afb. 3.).

Nok: a) bovenhoek van een vierhoekig zeil. (afb. 2.).

b) uiteinde van de gaffel.

Opduwer: bijbootje met een motor met schroef die achter tegen de kont (het achterschip) van een binnenvaarder gebonden het schip voortduwt.

Opsteker: verlengstuk van de botteloef; veelal onder tegen deze botteloef bevestigd.

Paalmast: mast zonder steng; mast uit één stuk, uit één paal.

Paviljoen: verhoogd achterdek, dat gelijk ligt met het potdeksel en waaronder de woning voor het schippersgezin is. (afb. 1.).

Potdeksel: afdekrand op de bovenkant van het boeisel. (afb. 3.).

Ra: dwarsscheeps rondhout waarmee een meestal groot vierkantig zeil vóór de mast gehesen werd/ wordt.

Roef: direkt achter het ruim geplaatste woning van het schippersgezin. (afb. 1.).

Rondhout: al die – ronde – balken waarmee de zeilen uitgehouden worden; zoals mast, giek, gaffel, boegspriet, fokkegiek en fokkeboom, ook bokkopen en alle vaarbomen en haakstokken, enz.

Rijswaring: zie den.

Scheerbalk: langsscheepse balk waarop de luiken rusten (ook wel schoorboom). (afb. 3.).

Scheg: kleine kiel onder aan het achterschip die overgaat in de achtersteven. (afb. 1.).

Schoorboom: zie scheerbalk.

Spiegel: vlakke sluitplaat in de kont. (Sp.d.Z. 1986-2 blz. 12/16 afb. 6,16).

Stag: tuikabel om de mast naar voren of achteren te steunen/overeind te houden.

Steng: los verlengstuk van de mast dat langs de, meestal vierkant behakte, top wordt bevestigd. Stengemast – ondermast plus steng – in tegenstelling tot een paalmast waar de ondermast en top uit één paal gemaakt worden. (afb. 2.).

Stringer: langsscheepse versterking over de spanten. (afb. 3.).

Stuiten: ook wel stuizen genaamd, dikke gebogen

gedeelte van het berghout dat in voor- en achterschip vanaf de boegroning tot tegen de steven loopt. (afb. 1.).

Stuurtaalie: touw of takel aan de helmstok om het sturen te verlichten. (Sp.d.Z. 1986-6 blz. 36 afb. 29b.).

Top: deel van de mast boven de hommer. (afb. 2.).

Tuiglier: lier waarmee het zeil wordt gehesen; staat meestal naast de mastkoker.

Val: touw of draad voor het hijsen en strijken van een zeil; onderdeel van het lopend want.

Vlak: bodem van het schip; wordt aan de voor- en achterkant begrensd door de voor- en achterheve en aan de zijkant door de kimplaten. (afb. 3.).

Voorstag: het eerste stag vóór de mast waarlangs de fok wordt opgehesen. Vóór dit voorstag/fokkestag/stag is nog het kluiserstag waarlangs de kluiser wordt opgehesen.

Naar achteren zijn, bij gaffeltuigage, de bakstagen uitgespannen.

Vosseboom: extra scheerbalk, halverwege onder de luiken, bij zeejalken. (Sp.d.Z. 1986-6 blz. 35 afb. 27.).

Want: staand want; vaste kabels die dienen om de mast naar voren en achteren en opzij te steunen.

lopend want: draden of touwen voor het bedienen van de zeilen. Zoals de vallen en schoten.

Wegerij: het kontragewicht op de mastvoet bij onderdeks strijkende mast.

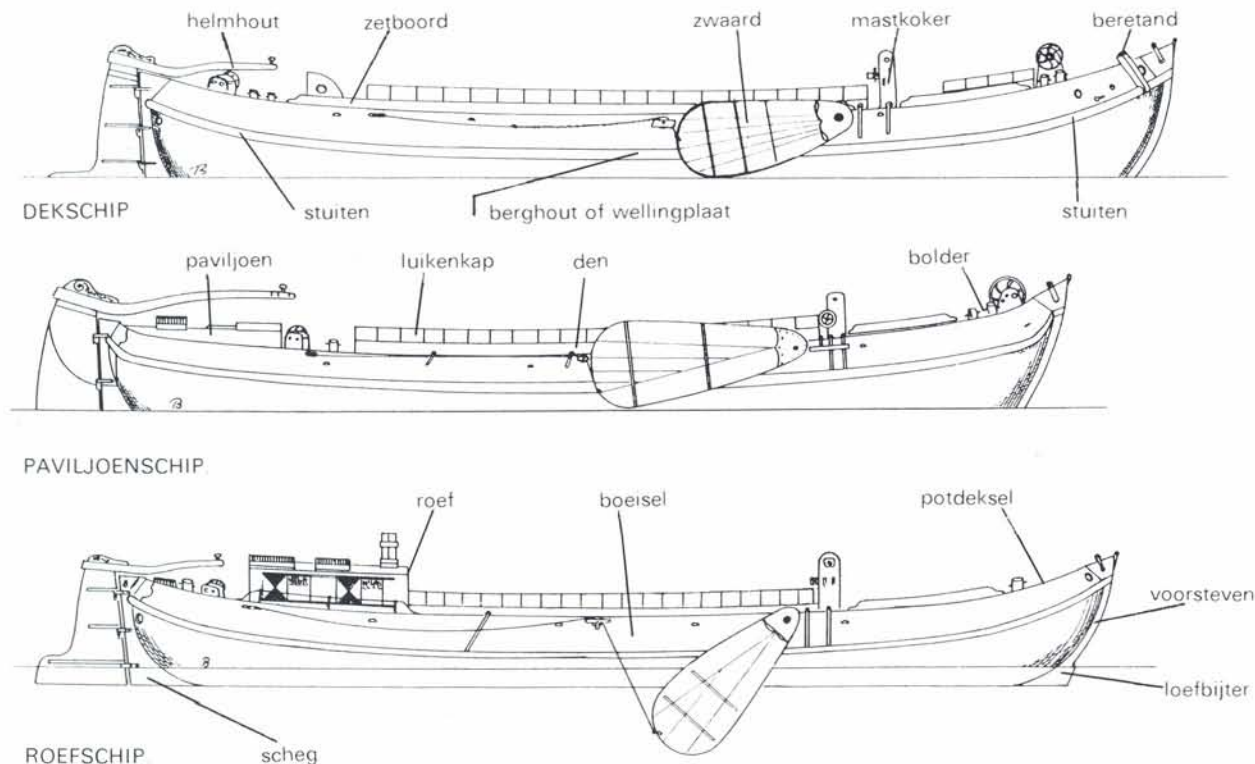
Wellingplaat: dat gedeelte van het berghout dat langs de zij van het schip loopt. (afb. 3.).

Zegg: langsscheepse kromming van het schip.

Zeillier: zie tuiglier.

Zetboord: wegneembare houten verhoging van het boeisel. (afb. 1 en 2.).

Zwaard: houten of ijzeren plaat welke naast het schip kan worden neergelaten om het zijdelings aandrijven (verlijeren) tegen te gaan. (o.a. afb. 1.).

Afbeelding 3

MZS opgenomen om zodoende een juiste afsluiting van de zeilvaart en overgang naar de motorvaart te verkrijgen. In deze periode was er zo'n geleidelijke ontwikkeling van „alléén maar zeilschip” naar „alléén maar motorschip” dat het ons gerechtigd lijkt voorlopig al de voorkomende schepen zoals o.a. kasten, luxe motors, steilstevens op te ne-

men om in de toekomst ook hier een onderzoek naar te kunnen verrichten.

Om inzicht te krijgen in bovenstaande benamingenbrei vragen we de schippers/eigenaren, en anderen, of zij ons willen berichten hoe zij aan de typebenaming van hun schip komen en wat dan wel de SPECIFIEKE KENMER-

KEN van hun schip zijn. Op zo'n manier hopen wij deze kluwe te kunnen ontrafelen.

Informatie en op- en aanmerkingen kunnen gestuurd worden naar: Floris Hin, Kerkstraat 382, 1017 JB Amsterdam, tel: 020-220412

Een waterval van scheepsbenamingen

1 aak (a.k.) (A)	52 Hasselter aak (h.a.) (A)	103 Roosendaalse klipper (k.l.) (K)
2 aakschip (a.k.) (A)	53 Hasselter-aak (h.a.) (A)	104 Roozendaalse klipper (k.l.) (K)
3 aaktjalk (t.j.) (T)	54 hevelaak (h.g.) (A)	105 schoener (k.l.) (K)
4 aakvormige tjalk (t.j.) (T)	55 hevelaakschip (h.a.) (A)	106 schoeneraakje (k.l.) (K)
5 Belgische klipperaak (k.a.) (K)	56 Hollandse paviljoenschuit (t.j.) (T)	107 schokkerboot (s.w.) (V)
6 Belgische motor (s.s.) (MZS)	57 Hollandse tjalk (t.j.) (T)	108 schuit (t.j.) (T)
7 beurtschip (t.j.) (T)	58 IJsselaak (a.k.) (A)	109 sintelaak (a.k.) (A)
8 beurtschip (t.j.) (T)	59 ijzeren aakscheepje (a.k.) (A)	110 skûtsje (t.j.) (T)
9 boeier-aak (a.k.) (A)	60 ijzeren kraak (k.r.) (MZS)	111 snijboon (p.r.) (P)
10 boeieraak (a.k.) (A)	61 ijzeren tjalk (t.j.) (T)	112 spekbak (s.w.) (V)
11 boeieraakschip (a.k.) (A)	62 ijzeren zeilschip (h.g.) (A)	113 spiegelheck besanewer (e.w.) (D)
12 bolaak (t.j.) (T)	63 kagenaar (a.k.) (A)	114 spitse praam (p.r.) (P)
13 bolle met boorden (t.j.) (T)	64 klipper (k.l.) (K)	115 Staversche jol (s.j.) (V)
14 bolpraam (t.j.) (T)	65 klipperaak (k.a.) (K)	116 Staverse jol (s.j.) (V)
15 bolschip (t.j.) (T)	66 klipperaakschip (k.a.) (K)	117 steilsteven (s.s.) (MZS)
16 boltjalk (t.j.) (T)	67 klipperschip (k.l.) (K)	118 steilsteven met paardekont (s.s.) (MZS)
17 (boter)tjalk (t.j.) (T)	68 koftjalk (t.j.) (T)	119 stevenaak (k.l.??) of (s.a.) (K)
18 dektjalk (t.j.) (T)	69 kraak (k.r.) (MZS)	120 stevenaakje (a.k.??) of (s.a.) (K)
19 dodewaards model hagenaar (h.g.) (A)	70 Lemmeraak (l.a.) (V)	121 taske (t.j.) (T)
20 ewer (e.w.) (D)	71 Lemmerjacht (l.a.) (V)	122 tjalk (t.j.) (T)
21 frachtewer (e.w.) (D)	72 Lemmer zeeschouw (s.w.) (V)	123 tjalkje (t.j.) (T)
22 Franse motor (s.s.) (MZS)	73 Lemsteraak (l.a.) (V)	124 tjalkschip (t.j.) (T)
23 Fries aardappel skûtsje (t.j.) (T)	74 logger (l.g.) (V)	125 tjalk schip (t.j.) (T)
24 Friesche tjalk (t.j.) (T)	75 luxe motor (m.s.) (MZS)	126 twee-mast koftjalk (t.j.) (K)
25 Friese klipper (k.l.) (K)	76 luxe motor met hulpzeilvermogen (m.s.) (MZS)	127 tweemast rivierklipper (k.l.) (K)
26 Friese tjalk (t.j.) (T)	77 motorschip (m.s.) (MZS)	128 tweemast-schip (k.l.) (K)
27 Friese vrachtaak (a.k.) (A)	78 motortjalk (t.j.) (T)	129 tweemast zeevaartuig (k.l.) (K)
28 Fries skûtsje (t.j.) (T)	79 motortjalkschip (t.j.) (T)	130 Volendammer kwak (b.o.) (V)
29 's-Gravenmoersche klipperaak (k.a.) (K)	80 motorzeiltjalk (t.j.) (T)	131 Waalschokker (v.a.) (V)
30 Groninger bol (t.j.) (T)	81 motor/zeiltjalk (t.j.) (T)	132 Wad en Sont klipper (k.l.) (K)
31 Groninger bolpraamschip (t.j.) (T)	82 Noordhollandse paviljoentjalk (t.j.) (T)	133 Waspikker klipperaak (k.a.) (K)
32 Groninger bolschip (met boord) (t.j.) (T)	83 Noordzeebotter (b.o.) (V)	134 waterweglichter (k.l.) (K)
33 Groninger boltjalk (t.j.) (T)	84 Oostzeeklipper (k.l.) (K)	135 Westlander (w.l.) (D)
34 Groninger drie-mastschoener (s.n.) (D)	85 Oostzeetjalk (t.j.) (T)	136 Westlander praam (p.r.) (P)
35 Groninger klipper (k.l.) (K)	86 otter (t.j.) (T)	137 Westlandse praam (p.r.) (P)
36 Groninger oostzeetjalk (t.j.) (T)	87 pakschuit (m.s.) (MZS)	138 Wieringeraak (w.a.) (V)
37 Groninger slof (h.a.) (A)	88 paviljoenjacht (t.j.) (T)	139 zalmschouw (s.w.) (V)
38 Groninger steilsteven (s.s.) (MZS)	89 paviljoen kraak (k.r.) (MZS)	140 zandaakje (a.k.) (A)
39 Groninger steilstevensnaak (s.s.) (MZS)	90 paviljoen poon (t.j.) (T)	141 zeekotterschip (s.s.) (MZS)
40 Groningertjalk (t.j.) (T)	91 paviljoenschuit (t.j.) (T)	142 zeeschouw (s.w.) (V)
41 Groninger tjalk (t.j.) (T)	92 paviljoentjalk (t.j.) (T)	143 zeetjalk (t.j.) (T)
42 Groninger tjalk (gebouwd onder klasse) (t.j.) (T)	93 paviljoen tjalk (t.j.) (T)	144 Zeeuwse klipper (k.l.) (K)
43 Groninger tjalkje (t.j.) (T)	94 peerdekontkastje (s.s.) (MZS)	145 Zeeuwse paviljoentjalk (t.j.) (T)
44 Groninger zeetjalk (t.j.) (T)	95 plat Groninger bolschip (t.j.) (T)	146 Zeeuwse poon (t.j.) (T)
45 Groninger oostzeetjalk (t.j.) (T)	96 platte schouw (s.w.) (V)	147 Zeeuwse tjalk (t.j.) (T)
46 Groningse tjalk (t.j.) (T)	97 poon (t.j.) (T)	148 zeil boeier aakschip (a.k.) (A)
47 Gron. tjalk (t.j.) (T)	98 praamaak (h.a.) (A)	149 zeilklipper (k.l.) (K)
48 Haagenaar (h.g.) (A)	99 rietaak (a.k.) (A)	150 zeiltjalk (t.j.) (T)
49 Hagenaar (h.g.) (A)	100 rivieren klipper (k.l.) (K)	151 zuiderwalse aak (a.k.) (A)
50 Hagenaar (doodwaarderd) (h.g.) (A)	101 rivierschokker (v.a.) (V)	152 Zuidhollandse paviljoentjalk (t.j.) (T)
51 Hasselteraak (h.a.) (A)	102 roefschip (t.j.) (T)	153 Zuid Hollandse paviljoentjalk (t.j.) (T)